

PRIRODNOFILOZOFSKI TEKSTOVI U FRANJEVAČKOM SAMOSTANU U KRALJEVOJ SUTJESCI

Žarko Dadić

Fondovi i strukture knjižnica franjevačkih samostana u nas od velike su važnosti za poznavanje naše znanstvene i filozofske situacije u ranijim stoljećima, pogotovo što su franjevci imali važnu ulogu u školstvu. Posebno to vrijedi za bosanske franjevačke samostane koji su u prošlosti imali posebnu ulogu u prosvjećivanju. U ovom radu prikazat ću građu koja se odnosi na prirodnu filozofiju u samostanu Kraljeva Sutjeska u Bosni.

Knjižnica i arhiv toga samostana vrlo su bogati i vjerojatno među prvima u tom pogledu u Bosni. Velik broj inkunabula i knjiga raznog sadržaja iz svih stoljeća dokazuje da se i u Bosni zbivalo mnogo štošta važno za znanost i filozofiju. Za ovaj predmet važna su tri izvora, i to: struktura sačuvanih knjiga, sadržaj teza koje su se branile u školama, rukopisi s prirodnofilozofskim sadržajem.

Kad bismo znali koje su se knjige nabavljale i čitale u pojedinim razdobljima, znali bismo i vjerojatna gledišta koja su zastupana u znanosti i filozofiji. Sadašnji sačuvani fond knjiga iz tog područja može nam samo djelomično odgovoriti na to pitanje jer, strogo uzevši, ne bismo mogli tvrditi da je svaka pojedina knjiga u toj knjižnici još iz doba kad je tiskana. Međutim, činjenica da nekih knjiga ima više iz nekog razdoblja, pa čak i u više izdanja i primjeraka, dopušta zaključak da su one ipak nabavljene barem u jednom širem vremenskom razdoblju, koje je okarakterizirano nekim stavovima.

Među inkunabulama nema nekih djela koja bi bila izrazito prirodnofilozofska, ali se zato ipak među njima nalazi Durandusovo djelo *Rationale divinorum officiorum* iz god. 1478, koje, iz-

među ostaloga, sadrži i poglavlje o izračunavanju kalendara. To je djelo iz istog razdoblja sačuvano i u nekim franjevačkim knjižnicama u Hrvatskoj.¹

Iz 16. i početkom 17. stoljeća imamo u sutjeskoj knjižnici više izdanja Aristotelove fizike (1559, 1576, 1617) kao i više komentara te fizike, pa tako komentar Petrusa Tataretusa (1514, 1571) i Averoesa (1572), a onda i komentar Aristotelova djela o meteorima Antonija Zimore (1530). Iz 16. stoljeća tu se nalazi i komentar Sacroboscova djela *Sphaera*, koji je napisao Elia Vi-netus (1574). Aristotelova prirodnofilozofska djela, a osobito njegova fizika, te Sacroboscova *Sphaera* bili su standardni priručnici u nastavi prirodne filozofije i kozmologije u 16. stoljeću, pa ih tako nalazimo i u franjevačkim samostanima u Hrvatskoj, kao npr. u Dubrovniku. Upravo zato može se smatrati da su se tada i bosanski franjevci školovali i odgajali u istom duhu.

Aristotelova prirodna filozofija bila je zastupljena u školskim sustavima u svim zapadnoevropskim školama, osobito redovničkim, sve do sredine 18. stoljeća. Struktura franjevačkih samostanskih knjižnica u Hrvatskoj pokazuje da je do tog doba dominirala u knjižnom fondu upravo literatura koja se odnosila na tu problematiku, a nakon toga da se javljaju knjige koje pokazuju drugačiju orijentaciju. U knjižnici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci situacija je potpuno ista, pa se i tu od polovine 18. stoljeća nalazi više knjiga koje imaju čisto newtonističku kao i eksperimentalnu orijentaciju. Opaža se da i u drugoj polovini 18. stoljeća ima više izdanja istog djela u toj knjižnici, i to posebno onih školskih djela koja su bila u upotrebi u to doba u školama sjeverne Hrvatske i Mađarske. Tako se tu nalaze standardna djela koja su bila propisana na Zagrebačkoj akademiji u drugoj polovini 18. stoljeća, i to djela P. Maka *Compendiaria physicae institutio* (1766) i *Compendiaria matheseos institutio* (1771, 1774), djela I. Horvata *Physica generalis* (1776), *Sumarium elementorum physicae* i *Elementa physicae* (1799, 1807). To su sve djela čisto newtonističke orijentacije, a oslanjaju se i na heliocentrični sustav. Od drugih djela iste orijentacije treba još spomenuti djelo B. Martina *Grammatica delle scienze filosofiche* (1778), koje je originalno napisano na engleskom jeziku, zatim eksperimentalnu fiziku Hermanna Osterriedera iz god. 1765, 1770, 1772. Među udžbenicima tu je i velik broj primjeraka djela *Institutiones arithmeticae*, koje je krajem 18. i početkom 19. stoljeća bilo u općoj praksi u mađarskim i hrvatskim školama, a koje je bilo i uzor za prvu bosansku aritmetiku *Rascun za prvu i drugu godinu školsku* koju je god. 1827. objavio u Osijeku bosanski franjevac Ambroz

¹ Franjevački samostani u Dubrovniku, Splitu, Zadru, samostan franjevac konventualaca Šibenik.

Matić. Sličnost sačuvanih školskih udžbenika u franjevačkoj knjižnici u Kraljevoj Sutjesci s onima koji su se upotrebljavali u sjevernoj Hrvatskoj pokazuje da su bosanski franjevci bili čvrsto vezani za gledišta i stavove koji su bili zastupljeni u sjevernoj Hrvatskoj. Čvrsta povezanost Bosne i Slavonije u to doba proizlazi međutim i iz činjenice da su franjevački samostani u Bosni i Slavoniji do god. 1757. tvorili jednu zajedničku provinciju.

Do sada nisam imao prilike razgledati strukture franjevačkih knjižnica u Slavonskoj Požegi i u Slavonskom Brodu, pa tako ne mogu sa sigurnošću tvrditi da je ona ista kao i u samostanu u Kraljevoj Sutjesci. Međutim, kako su se u Kraljevoj Sutjesci tada našle upravo one knjige koje su bile propisane i na Zagrebačkoj akademiji, a usporedba stavova u sačuvanim tezarijima Zagrebačke akademije i Varaždinskog franjevačkog konvikta početkom 19. stoljeća pokazuje stanovite sličnosti u nastavi na tim dvjema školama,² to se ipak može zaključiti da je postojao zajednički proces u promjeni prirodnofilozofskih stavova u sjevernoj Hrvatskoj, a i u franjevačkim samostanima u Bosni.

Međutim, očito je da su postojali i neki direktni utjecaji zagrebačke akademije na franjevačke samostane u Bosni. To se zaključuje iz činjenice da se u sutjeskoj knjižnici nalazi i knjiga koje su pisali profesori Zagrebačke akademije na samom početku 19. stoljeća. Zagrebački profesori nisu napisali mnogo knjiga po kojima su predavali na Akademiji, ali upravo neke od tih rijetkih nalazimo u knjižnici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci. Tu se tako nalazi djelo F. Klohammera *Theoria aequationum primi et secundi gradus* (Zagreb, 1806), i djelo Šimuna Čučića *Philosophia* (1815). Tu se čak nalazi i tezarij iz matematike koji je Klohammer zadao god. 1804. na Zagrebačkoj akademiji.

Moj cilj ovdje nije da dokazujem vezu bosanskih franjevaca sa znanstvenim i filozofskim krugovima u sjevernoj Hrvatskoj i Mađarskoj, jer je to poznato. Htio sam samo da utvrdim da su se i znanstvenofilozofski stavovi u franjevačkim krugovima u Bosni mijenjali pod utjecajem stavova u sjevernoj Hrvatskoj i u Mađarskoj. Na to ukazuju sačuvane knjige u knjižnici samostana u Kraljevoj Sutjesci, ali još više to potvrđuju tezariji koji se nalaze u istoj knjižnici a potječu iz škola u Mađarskoj (Segedin) i Hrvat-

² Proučio sam gotovo stotinu tezarija Zagrebačke akademije, ali rezultate nisam još objavio. Zaključak o varaždinskom franjevačkom konviktu donosim na temelju tezarija: *Tentamen publicum ex physica quod in venerab. Conventu PP. Franciscanorum Varasdinensi e praelectionibus P. Nicolai Marinovich... 1807. Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, sign. R II F—8°—1250, privez 1, — Tentamen publicum ex Scientiis Philosophicis, Varasdini apud RR. PP. Franciscanos Anno secundo Semestri primo explanatis anno Domini 1809, die 16 Martii exhibitum juxta praelectiones P. Nicolai Marinovich, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, sign. R II F — 8° — 1598. privez 4.*

skej (Slavonska Požega, Slavonski Brod). Na tim tezarijima označeni su profesori i studenti koji su teze branili, a navedene su i formulacije teza. Studenti koji su naznačeni na tezarijima sačuvanim u sutjeskoj knjižnici ponekad su bosanski franjevci, pa to jasno pokazuje kakve su znanstvene i prirodnofilozofske stavove oni usvajali. Tezariji su iz druge polovine 18. stoljeća i iz početka 19. stoljeća, dakle iz razdoblja u kojem su se zbivale krupne promjene u prirodnofilozofskim nazorima. Doduše takvih tezarija u sutjeskoj knjižnici nema mnogo, ali će već i tri koja ću spomenuti prikazati tu situaciju. Prvi je nastao u Slavonskoj Požegi (1754), drugi u Slavonskom Brodu (1782), a treći u Segedinu (1819).

Prve teze zadao je *Luka Bebrić*, Brođanin, god. 1754. u Slavonskoj Požegi, a tiskane su pod nazivom *Theses universae philosophiae*.³ Te su teze u peripatetičkom duhu skotističke orijentacije. Sastoje se iz 6 listova, a teza iz fizike ima svega 15, i to u smislu Aristotelove prirodne filozofije, pa se tu govori o pojmovima materija prima, forma, kontinuum, djeljivost, beskonačno u sinkategorematičkom smislu.⁴

Drugi tezarij sastavio je i zadao *Henrik Neumann*⁵ god. 1782. u Slavonskom Brodu, a tiskan je pod nazivom *Positiones ex universa philosophia*.⁶ Taj tezarij ima 14 nepaginiranih listova i sadrži teze iz logike, metafizike, prirodne filozofije, opće i posebne fizike.

Tezarij pokazuje drugačiju orijentaciju nego prethodni. Temeljni pojmovi o strukturi tvari dani su u Boškovićevu smislu iako se Bošković tu izričito ne spominje. Bošković je tada bio dosta prihvaćan u školskim sustavima sjeverne Hrvatske i Mađarske osobito posljednjih godina postojanja isusovačkih škola, a onda nakon ukinuća isusovačkog reda god. 1773. u svjetovnim školama. Franjevačke filozofije slijedile su te koncepcije nešto malo kasnije, a taj Brodski tezarij je jedan od najranijih na koje sam naišao, a u kojem se jasno u temelj izlaganja o strukturi tvari stavlja Boškovićeva koncepcija. U 51. tezi toga tezarija tvrdi se da zakon neprekinutosti postoji u prirodi, pa se od nje polazi kao što je to učinio i Bošković. U istoj se tezi dalje navodi i daljnja Boškovićeva tvrdnja da su principi tijela jednostavni. Nadalje u tezi 52, također u skladu s Boškovićevim, tvrdi se da u pri-

³ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. S III 54.

⁴ O *Luki Bebriću* vidi u radu: Emanuel F. Hoško, Franjevačka visoka filozofska škola u Slavonskom Brodu, Nova et vetera, god. XXVII, sv. 2, Sarajevo, 1977, str. 69–98 (posebno str. 81).

⁵ O *Henriku Neumannu* vidi u radu: E. F. Hoško, isto, str. 97.

⁶ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. S III 129.

rodi postoji određenje (determinacija) međusobnog približavanja i udaljavanja, odnosno da postoje privlačne i odbojne sile koje ovise u udaljenosti. Ta se sila može prikazati krivuljom (Boškovićevom) koja presijeca os apscisa u točkama kohezije i nekohezije. To je dakle jasno i nedvosmisleno u Boškovićevu duhu. Boškovićeva teorija bila je, dakle, dosta brzo prihvaćena i u franjevačkoj brodskoj filozofiji.

U tom tezariju nema izričitog opredjeljenja za heliocentrični ni geocentrični sustav, pa se ne spominje ni jedan od njih. Ipak se u tezi 80. kaže da gibanje Zemlje potječe od nekog unutrašnjeg prirodnog gibanja, pa se dakle u svakom slučaju dopušta gibanje Zemlje. To dokazuje da je zaokret prema heliocentrizmu morao nastupiti u franjevačkim filozofijama barem god. 1782, koju prijelomnu točku do sada nije bilo moguće utvrditi. Rukopisi sačuvani u franjevačkoj knjižnici u Varaždinu oko god 1865. favoriziraju sustav Tycha Brahea,⁷ a Marinovičevi tezariji u franjevačkom konviktu u Varaždinu iz god. 1807. i 1809. stoje na čisto newtonističkoj poziciji i heliocentričnom sustavu. Promjena je, dakle, morala nastupiti između te dvije godine. Neumannov tezarij iz god. 1782. prema tome je ona karika koja nam je nedostajala do sada za utvrđivanje procesa promjene u shvaćanju gibanja Zemlje u franjevačkim filozofijama u sjevernoj Hrvatskoj.⁸

Ostali fizikalni pogledi u Neumannovu tezariju u skladu su s onima koji su bili zastupljeni i na Zagrebačkoj akademiji. Za prirodu svjetla uzima se korpuskularna teorija, a za toplinu se drži da se sastoji od iste tvari kao i svjetlost.

S tim je tezarijem u sutjeskoj knjižnici uvezano djelo franjevca *Dominika Martinovića, Theoria generalis aequationum omnium graduum* (Budim, 1780) (adl. 2). Martinović je bio jedan od

⁷ O tim rukopisima vidi: Žarko Dadić, Prirodnofilozofski rukopisi u franjevačkim samostanima u Zadru, Varaždinu, Košljunu i Kampuroru, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, br. 3—4, god. II, Zagreb, 1976, str. 177—188 (posebno str. 182—186).

⁸ Za usporedbu navodim kako je teklo prihvaćanje newtonizma i Kopernikova sustava na našoj obali. U rukopisu *Universa philosophia* u knjižnici franjevačkog samostana na Košljunu (rkp. br. 35) na kojemu ne stoji godina kad je nastao, ali je to svakako bilo u drugoj polovini 18. stoljeća, prihvaća se newtonizam, ali se on usklađuje sa sustavom Tycha Brahea. Vidi: Ž. Dadić, sp. djelo, str. 181. — U rukopisu *Philosophia* u knjižnici franjevačkog samostana u Kampuroru (bez signature), koji je izradio Ivan Krstitelj Ferrari de Latus na temelju predavanja Giusepea Santinija god. 1772. i 1773. u Italiji, prihvaća se potpuno Kopernikov sustav i newtonizam. Vidi: Ž. Dadić, sp. djelo, str. 182. — U rukopisu bez glavnog naslova i signature u franjevačkom samostanu u Kotoru, koji je izradio god. 1791. Ivan Krstitelj Mezzani, a u opširnom dijelu pod nazivom *Trattato di Geografia* (143 lista) bezrezervno se prihvaća Kopernikov heliocentrični sustav.

vrlo istaknutih franjevačkih matematičara i fizičara druge polovine 18. stoljeća, a čvrsto je povezan sa sjevernom Hrvatskom.⁹ Činjenica da se to djelo nalazi u franjevačkoj knjižnici u Kraljevoj Sutjesci, i to uvezano zajedno s Neumannovim tezama, pokazuje da je za matematičke probleme toga doba moralo biti više interesa.

Treći tezarij pripada razdoblju u kojem je već potpuno u franjevačkim školama prihvaćen newtonizam i heliocentrični sustav. To je tezarij koji je god. 1819. zadan u Segedinu u Mađarskoj, a objavljen je pod nazivom *Assertiones ex universa phylosophia*.¹⁰ Teze iz filozofije je zadao Constantin Vilim, a iz matematike i fizike Augustin Balogh. Jedan od studenata koji su branili te teze bio je Bosanac *Antun Đurić*. Struktura tih teza vrlo je slična onima koje su se zadavale na Zagrebačkoj akademiji. U fizici se preuzima Boškovićeve koncepcija tvari, a da se ne navodi Boškovićevo ime. U vezi s prirodom svjetla uzima se da je ono efluvij, a toplina (vatra) da je fluid, što je u skladu s raširenim gledištima u to doba. Promjena u shvaćanju tih pojmova u odnosu na prethodni Neumannov tezarij iz god. 1782. također je u skladu s promjenom koja je nastupila u međuvremenu i na Zagrebačkoj akademiji. Kopernikov sustav i newtonizam ovdje se prihvaća izričito.

Promjena stavova koja se vidi iz tezarija sačuvanih u knjižnici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci može se donekle pratiti i iz sačuvanih rukopisa u istoj knjižnici. Tu ima 15 filozofskih rukopisa, ali ih nekoliko pripada drugoj polovini 19. stoljeća, pa oni za prirodnu filozofiju više nisu zanimljivi. Od starijih rukopisa nekoliko ih je važno za ocjenu prirodnofilozofskih stavova.

Rukopis *Opuscula Physicalia*¹¹ je među starijima, ali nema označenu godinu nastanka. Morao bi svakako pripadati prvoj polovini 18. stoljeća. Na njemu je naznačeno da potječe od franjevca *Filipa Dulibića*, a da je za upotrebu franjevca *Bonaventure Čatića*. Taj rukopis nije širokog sadržaja, pa ne obuhvaća cijelu filozofiju nego naziv upućuje samo na komentar Aristotelovih knjiga o fizici. Inače autorova je koncepcija potpuno u okviru peripatetičke prirodne filozofije. U njemu se raspravlja o materiji i formi, gibanju, beskonačnom, uzroku, mjestu i vremenu.

Početku 18. stoljeća pripada rukopis *Traditiones in universam Aristotelico-Scoticam philosophiam*¹² koji je nastao od godine 1726.

* O Martinoviću vidi u radu: E. F. Hoško, sp. djelo, str. 95—96.

¹⁰ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. S III 104.

¹¹ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. Rk 20.

¹² Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. Rk 12B.

do 1729. u požeškoj franjevačkoj filozofiji. Na četvrtoj praznoj ne-numeriranoj stranici stoji P. F. Philippi ab Ochievja Lectoris Possega in Slavonia. Utvrđeno je da je autor toga djela bosanski franjevac *Filip Lastrić*,¹³ koji je bio 1726—1729. profesor filozofije u Slavonskoj Požegi, gdje je i nastao taj tekst kao rezultat Lastrićevih predavanja.¹⁴ To je djelo razdijeljeno na šest rasprava o logici, fizici, nebu, svijetu i elementima, duši i o metafizici. Za prirodnu filozofiju i prirodne znanosti zanimljiv je drugi dio *Tractatus in universam Physicam* (str. 203—322) i treći dio *Tractatus in Libros de Caelo et Mundo, ac De Elementis* (str. 323—337). Tu se opširnije komentira Aristotelova fizika, a nešto sažetije djelo o nebu i o elementima. U svakom slučaju prikazana su tu gotovo sva Aristotelova djela iz prirodne filozofije.

Spomenuta dva rukopisa pripadaju prvoj polovini 18. stoljeća, pa su tako oba u okviru tradicionalnih peripatetičkih gledišta u prirodnoj filozofiji. Tu još nema onih zaokreta prema novim prirodoznanstvenim stavovima, a ne daje se ni naslutiti promjena u nekim temeljnim pitanjima fizike i astronomije. Iz druge polovine 18. stoljeća, kad se te promjene zbivaju velikom brzinom, nema u sutjeckom samostanu ni jednog rukopisa. Noviji rukopisi potječu pak više od stotinu godina kasnije, gotovo iz sredine 19. stoljeća.

U katalogu rukopisa u knjižnici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci naznačen je jedan rukopis iz sredine 19. stoljeća kao *De philosophia*.¹⁵ Taj kodeks ima međutim mnogo heterogeniji sadržaj, a *De philosophia* su samo prve dvije rasprave. Tekstovi u tom kodeksu potječu od *Matije Mikića* koji ih je koristio za školsku upotrebu. Rukopis se sastoji iz ovih dijelova: *De Philosophia I.* (1846), *De Philosophia II.* (1846), *Physica* (1847), *De Geographia* (1846). Vjerojatno Mikić nije bio autor tih tekstova jer je za fiziku naznačeno da potječu od Sigismunda Storchenaua i Odoarda del Giudice. S tim je raspravama još uvezano djelo *Mathesis adplicata pro secundo semestri*, koje je napisao *Vincent Globlatz* god. 1819.

Taj stariji Globlatzov tekst sadrži optiku i mehaniku, koje su se tada obrađivale u okviru primijenjene matematike. Tekst je u smislu tadašnjih znanja optičkih i mehaničkih zakona. Mikićeva skripta sadrže u prva dva dijela *De Philosophia* logiku i metafiziku, a u slijedećem *Physica* moderne poglede u fizici. Tako se u posebnoj fizici obrađuje astronomija i promatra Kopernikov helio-

¹³ Andrija Zirdum, *Lastrićev rukopis »Universa aristotelico-scotica Philosophia«*, Jukić III, Sarajevo, 1973, str. 87—98.

¹⁴ E. F. Hoško, *Franjevačko visoko učilište u Požegi, Nova et Vetera*, god. XXVII, sv. 1, Sarajevo, 1977, str. 87—111 (posebno str. 93—96).

¹⁵ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. Rk 14.

centrični sustav kao temelj gibanja planeta. U općoj fizici se o toplini, svjetlu i elektricitetu govori kao u fluidima, ali se za svjetlost kaže da je elastična tvar koja je različita od topline. Ta i druga suvremena gledišta opće i posebne fizike zauzimaju 30 listova. Iako o fizikalnim i astronomskim gledištima u tim skriptima ne bi trebalo ništa dodati, ipak ću spomenuti da je rukopis uvezan u papir na kojem stoji *Institutiones Physices secundum Tomtsanyi, Horvath et A. Pankl — Fratris Marei Forsich 1829*. Kako se u navedenim autorima radi o newtonovcima, to se i time bolje potvrđuje orijentacija koja je zastupljena i okvir u kojem se nalaze ta predavanja.

Matiji Mikiću je pripadao još i rukopis *Regnum minerale*¹⁶ koji je datiran s god. 1845, a s prethodnim čini jedinstvenu nastavnu cjelinu. Naime, dok po uobičajenoj podjeli sredine 19. stoljeća onaj prvi rukopis sadrži znanosti koje istražuju uzroke, a što se skupnim nazivom nazivalo fizika, ovaj drugi sadrži deskriptivne znanosti, koje su se nazivale prirodopisom. U skladu s tim taj rukopis sadrži pored mineralnog carstva još i druga, pa se dijeli na *Regnum Minerale* (str. 1—139) i *Regnum Vegetabile* (str. 1—210), a tome je još dodano *Vires medicae corporum naturalium* (7 nenumeriranih listova). Taj bi rukopis vrijedilo temeljitije istražiti zbog prirodoslovnih gledišta izloženih u njemu.

U katalogu knjižnice postoji još rukopis *Disputatio de luminis natura et proprietatibus*,¹⁷ koji bi bio vrlo zanimljiv s obzirom na shvaćanja prirode i svojstava svjetla. Rukopis nisam uspio pronaći, a u katalogu nije naznačena godina postanka.

U sutjeskoj knjižnici nalazi se i rukopis *Philosophia Duns Scotti*,¹⁸ koji je napisao Antun Žderić u franjevačkoj filozofiji u Slavonskom Brodu god. 1735.¹⁹ Taj rukopis sadrži samo logiku i metafiziku, a nema fizike niti učenja o nebu, pa se u prirodoznanstvenom smislu ne mogu izvesti iz njega nikakvi zaključci.

Prirodnofilozofska građa sačuvana u franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci očito dopunjuje naša dosadašnja znanja o razvoju i širenju prirodnofilozofskih pogleda u Bosni, ali i u sjevernoj Hrvatskoj. Međutim, ona je još uvijek samo mali dio onog što je potrebno još istražiti da bi se dobila cijela i potpuna slika prirodnofilozofske situacije u nas tijekom povijesti.

¹⁶ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. Rk 68.

¹⁷ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. Rk 43.

¹⁸ Knjižnica franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci, sign. Rk 16.

¹⁹ Vidi: E. F. Hoško, rad naveden u bilješci 4, str. 77—78.

Summary

NATURAL PHILOSOPHICAL TEXTS IN FRANCISCANS MONASTERY IN KRALJEVA SUTJESKA

For the knowledge of natural philosophical conceptions in franciscans monastery in Kraljeva Sutjeska we have three sources: 1. structure of books in the library, 2. contents of tesariums, 3. contents of manuscripts.

In this library there are many books of Aristotle's physics, many commentaries of it and commentaries of Sacrobosco's book *Sphaera* printed in 16th century and on the beginning of 17th century. From the second half of 18th century we find here books of P. Mako, I. Horvat, B. Martin and others which books are written in the frame of newtonisme. On the base of this structure we can conclude that franciscans in Kraljeva Sutjeska cultivated Aristotle's natural philosophical views untill the middle of 18th century and that in the second half of this century they accepted newtonisme. Very similar process of changing of philosophical views we find also in Zagreb in the philosophical course of Academy. It is evident that franciscans in Kraljeva Sutjeska were under the influence of professors in Zagreb.

It is very important tesarium of Henrik Neumann which he wrote in Slavonski Brod in 1782. A copy of this tesarium is preserved in library of the monastery in Kraljeva Sutjeska. This is the first tesarium, as we now know, written for the use of franciscans philosophical courses in north Croatia in which were presented Bošković's ideas and views of the motion of the Earth.

The manuscripts from the beginning of 18th century in the library of the monastery in Kraljeva Sutjeska content peripatetic natural philosophical views, but the manuscripts from the first half of 19th century content newtonisme and heliocentric system.